

LEKSIKALISEERUMINE KEELEMUUTUSES

EVA VELSKER

1. Sissejuhatuseks

Leksikaliseerumine keelt muutva protsessina on tõusnud tähelepanu keskmesse seoses grammatiseerumise uurimisega. 1990. aastatest alates ilmunud artiklites on püütud leksikaliseerumise olemust määratleda, olulisi küsimusi on olnud grammatiseerumise ja leksikaliseerumise suhe. Grammatisatsiooniteooriast on eesti keeles põhjaliku ülevaate andnud Helle Metslang (2002; 2006) ning osutanud seoses sellega ka leksikalisatsiooniga seotud küsimustele. Leksikaliseerumist ning selle suhet grammatiseerumisega on vana kirjakeele näidetele vaadelnud Külli Habicht (2001; 2006). Leksikaliseerumisnähtustele on aga tähelepanu pööratud tunduvalt varemgi, näiteks Paul Ariste (1958; 1969). Tema neis artiklites esineb näiteid, mis on leksikaliseerumisele pühendatud artiklites peaaegu klassikaliseks saanud (*ism*, ingl *ade* < *lemonade*), eriti huvipakkuvad on aga sufiksiseiseisvumise näited (sm *niekka* 'tark inimene' < *vitsinieikka* 'naljahammas', *sananieikka* 'sõnasepp'; vepsa *žom* 'koht, kus on palju marju v seeni' < *hapšom* 'haavik', *kadagžom* 'kadastik'). Selles artiklis püütakse anda põgus ülevaade leksikaliseerumise käsitlustest, vaadelda teooria taustal eesti keele näiteid ning ühtlasi püstitada küsimusi edasiseks uurimistööks.

2. Leksikaliseerumise määratlemine

Üks põhjusi, miks leksikaliseerumist on üsna mitmeti defineeritud, on erinev arusaam sellest, mis kuulub leksikoni ja mis grammatikasse, mis on leksikaalne ja mis grammatiline. Termin *leksikaalne* võib tähendada 1) keelelise inventari hulka kuulumist, 2) spetsiifilise, konkreetse tähenduse olemasolu (vt Lehmann 2002: 14). See on kaasa toonud ka termini *leksikaliseerumine* erineva tähenduse, kui ka aluseks on pealtnäha ühesugused määratlused, et üksus hakkab kuuluma leksikoni ning üksus muutub leksikaalsemaks. Leksikaliseerumise kirjeldamisel on oluline leksikaalsete ja grammatiliste kategooriate eristamine (sõnaliikide puhul avatud/leksikaalsed vs. suletud/funktsionaalsed sõnaklassid). Mõneti sõltub määratlemine ilmselt ka traditsioonist; enamasti ei käsitleta leksikaalsust ja grammatilisust diskreetsete kategooriate-na, vaid kontiinumina.

Võimalikud käsitlused on näiteks järgmised.

1. Kõige laiemalt mõistetuna on leksikaliseerumine uue keelelise üksuse leksikoni osaks võtmine: sellisena kuuluks siia ka näiteks sõnamoodustus ja idioomid (vt Blank 2001: 1603).

2. Teise vaatenurga järgi toimub leksikaliseerumine siis, kui vormi ei saa enam seletada grammatiliste reeglitega, vorm liigub produktiivsete grammatikareeglite mõjualast välja, muutub läbipaistmatuks, tervikuna käsitleta-

vaks (vt Lehmann 2002). Leksikaliseerumine on seega protsess, mis mõjutab vormi kompleksust, sisemist liigendatust.

3. Leksikaliseerumise juures rõhutatakse konkreetsete tähenduste teket ja arenemist (vastandina abstraktsele, funktsionaalsele tähendusele). Selline leksikaliseerumise käsitlus on sageli keskne, kui uuritakse leksikaliseerumise ja grammatiseerumise suhteid.

Käsitledes leksikaliseerumist protsessina, mille tulemusena tekivad uued leksikaalsed üksused, võidakse seda niisiis ikkagi määratleda üsna laialt: a) tavalise sõnaloomena (mingi üksus konventsionaliseerub leksikoni tasandil, institutsionaliseerub), b) ühtesulamisprotsessina (komponentide piirid hägustuvad või kaovad, kompleksus väheneb), c) eraldumis- või iseseisvumisprotsessina (üksuse autonoomia suureneb).

Keelde toovad uusi leksikaalseid üksusi ka tuletised, sulandid, akronüümid, sõnade ja fraaside lühendamine jne, seetõttu on mõnikord käsitletud neidki leksikaliseerumisena. Enamasti vaadeldakse sõnamoodustust ja leksikaliseerumist eri fenomenidena, ent nagu paljude keelenähtuste puhul ei ole ka siin jäika piiri. Leksikaliseerumisele peetakse iseloomulikuks sisemise struktuuri hägustumist. Ajalooliselt on tõepoolest liitsõnadest kujunenud lihtsõnu, seega on nad läbinud leksikaliseerumisprotsessi. Ellipsi ja raide puhul küll morfeempiirid ei hägustu, ent tegu on morfeemide väljajättega, seega ka morfeempiiride kaotamisega. Selgemalt võib leksikaliseerumiseks pidada neid juhtumeid, kus lühendamisega kaasneb tähenduse muutus. Näiteks soome keeles *influenssa* ja lühend *flunssa*: esimene tähendab grippi, teine lihtsalt külmetust. Eesti keelest võib näiteks tuua lühendi *fanatt* sõnast *fanatik*: tähendusvarjund erineb algsest sõnast (kolmanda tähendusvarjundi saab inglise keele kaudu laenatud lühend *fänn*, nt *Ta on tõeline oma eriala fänn ja fanatt*, Postimees 13. X 2007). Võimalikuks uute sõnade kujunemise allikaks on käändevormi kiviline ja iseseisvumine. Rohkem on uuritud eesti sõnavormide grammatiseerumist (kaassõnade *käes*, *peal* jne kujunemine kehaosi märkivatest sõnadest, vt Ojutkangas 2001), ent käändevorm võib kivilineda adverbiks ning seda protsessi võib pidada pigem leksikaliseerumiseks, kui tulemuseks on täistähenduslik, sisukas sõna, näiteks ajamäärsõna *öösi*, mis on kujunenud tõenäoliselt mitmuse instruktiivist (Alvre 1978: 150), või kohta märkiv *parsil/parsile/parsilt*, mis on kujunenud adverbiks sõna *pars* mitmuse kohakäänetest.

2.1. Leksikaliseerumine kui konventsionaliseerumine. Uus loodud või kujunenud vorm konventsionaliseerub ja võetakse sõnavarra. Tavaliselt kasutatakse terminit *insitutsionaliseerumine*. Termin viitab sellele, et sõna on keeletarvitajate hulgas levinud ja teda tunnistatakse normina. Mõne käsitluse järgi (vt nt Bauer 2001: 46) on institutsionaliseerumine leksikalisatsiooni eelaste: insitutsionaliseerumine on toimunud, kui teised kõnelejad aktsepteerivad juhumoodustist olemasoleva leksikaalse üksusena, leksikaliseerumine on toimunud, kui moodustis saab vormi, mida ei ole võimalik tekitada produktiivsete reeglite rakendamisega: algselt (institutsionaliseerimise staadiumis) moodustatakse sõna produktiivsete reeglite järgi, aja jooksul aga mõningad jooned kaovad, sõna hakkab käituma monomorfeemse üksusena (Bauer 1992: 566). Leksikaliseerunud üksuse tähendus ei ole täielikult ettearvatav tema lähtekomponentide tähenduse järgi.

Teiste käsitluste järgi toimuvad institutsionaliseerumine ja leksikaliseerumine koos või on samastatavad. Andreas Blank (2001: 1597–1599) on väitnud, et institutsionaliseerumist ja leksikaliseerumist ei ole põhjust eristada, sest uue üksuse tähendust ei ole kunagi võimalik tema komponentide järgi täielikult ennustada ja idiomaatilisus kaasneb kohe, mitte ei ole leksikaliseerumisprotsessi tulemus. Üksuste idiomaatilisuse aste on erinev (vrd *kaneeliküpsis* – *koeraküpsis* – *liivaküpsis* – *marmorkook*), ent see ei ole leksikaliseerumise tulemus.

2.2. Leksikaliseerumine kui fusioon. Aja jooksul toimuva protsessina toob leksikaliseerumine kaasa komplekssema vormi lihtsustumise (tüüpiline näide on *veski* < *vesi* + *kivi*). Fraasi või konstruktsiooni (liht)sõnaks muutumine on üsna üldine ja levinud. Seega on leksikaliseerumine seotud desüntaktiseerumisega: struktuur kaotab oma süntaktilise läbipaistvuse ja muutub leksikaalseks üksuseks (Wischer 2000: 364), leksikaliseerumine on protsess, mille kaudu fraasid või liitsõnad kaotavad vormilise ja semantilise motiveerituse (Blank 2001: 1603). Sageli kaasneb fonoloogiline reduktsioon ja üksus muutub morfoloogiliselt ja semantiliselt läbipaistmatuks (*aitüma* < *aita jumal*), see võib aga olla veel toimumata, vorm ja tähendus on veel läbipaistvad, üksust käsitletakse idioomina (*pead murdma*).

Seostades leksikaliseerumisega sõnamoodustust, jälgitakse eelkõige protsesse, mis on tänapäevaks muutunud ebaproduktiivseks, nii et tulemuseks on irregulaarsed, ennustamatud vormid – leksikaliseerumisega on tegu siis, kui kompleksseid vorme tuleb eraldi loetleda, mälus säilitada (semantilistel, morfoloogilistel või fonoloogilistel põhjustel), neid ei ole võimalik olemasolevate reeglite järgi vabalt tuletada (Brinton, Traugott 2005: 50). Andreas Blank (2001: 1601) on osutanud, et algselt reeglipärase vormi analüüsimise võib keerukaks muuta morfoloogilise reegli kadu. Näiteks eesti keeles sõnades *maantee* (säilinud kunagine omastava käände lõpp), *kellassepp* (? assimileerunud omastava käände lõpp). Niisiis on tegu diakroonilise protsessiga, mis jätab üksikuid eripäraseid jälgi.

Selgemad leksikaliseerumise juhtumid on sellised, kus liitsõna on muutunud läbipaistmatuks (sõnas on toimunud fonoloogilised muutused, morfeemi-piirid on hägustunud või kadunud). Mõnikord on üks sõnatüvedest äratuntav, teine mitte (nt *murdeline* ja kõnekeelne *pühaba*), mõnikord ei ole võimalik tuvastada kumbagi (*veski*). Ebaproduktiivseks võivad muutuda ka tuletusliited (näiteks seda laadi sõnade puhul nagu *loojak*, *seisak*, mida võib pidada leksikaliseerunuks).

Leksikaliseeruda võivad ka sõnade muutevormid: eesti keeles on leksikaliseerunud nii algselt verbist tuletatud vorme, nt *paraku*, *kogemata*, kui ka substantiivide käändevorme, nt *lehtes*, *lukus*, *öösi*. Leksikaliseerumise aste võib seejuures olla erinev: kui mõnikord on seos paradigmaga veel selgelt nähtav (*lehtes* – äratuntav nii sõnatüvi kui ka käändelõpp), siis teinekord on vormi struktuur hägustunud (*öösi* – sõnatüvi äratuntav, ent käändevorm tänapäeval enam mitte). Mõnikord on säilinud üksikud leksikaliseerunud vormid ning kadunud on ülejäänud paradigmavormid (*paraku*, *parata*).

Leksikaliseerumise tunnusjoontena on välja toodud ka *i d i o m a t i s e e r u m i s t* ja *d e m o t i v a t s i o o n i* – fraas või sõnaühend kaotab oma liigendatuse. Näiteks võib tuua eesti keele väljendverbid, nagu *lokku lööma*, kus

üksikkomponentidest on raske tähendust tuletada, ühe osa iseseisev tähendus on hämardunud; toimivad grammatilised piirangud: ei saa lisada täiendeid; ei ole võimalik üht sõna teisega asendada (ei ole võimalik **lokku peksma*). Demotivatsiooni näiteks on ka *sinine leht*, mida endiselt kasutatakse haiguslehe tähenduses, ehkki see ei ole enam sinisel paberil nagu varem.

Leksikaliseerumise juures on nähtud seega olulisena ühelt poolt semantilise komponendi muutumist, teisalt fonoloogilisi muutusi. Laurie Bauer (2001: 45) on eristanud semantilist ja fonoloogilist leksikalisatsiooni. Semantilise motiveerituse kadumine võib viia häälikulise kulumiseni, ent seda ei pruugi juhtuda. Näiteks sõnas *ulualune* on liitsõnalisus selgelt tuntav, ent esimese osa tähendus on hägustunud, tähenduslik on üksus tervikuna, mitte aga selle osad. Teisalt võib aga toimuda fusioon, ilma et üks osis eelnevalt semantilise motiveerituse kaotaks: *rehealune* esineb eesti murretes kujul *rehalne* ja *rõialne*, kohaväljendites esinevad adverbistunud sõnakujud *reiale*, *reial*, *reialt*.

2.3. Leksikaliseerumine kui autonoomia suurenemine. Mõnikord on esitatud näiteid, kus miski liigub morfoloogiast leksikoni, näiteks kliitikust saab omaette sõna. Neid on vähe ja enamasti on nad ka vaieldavad, muuhulgas on ka eesti *es* ja *ep* (vt Alvre 1976). On näiteid, kus tuletusmorfeem või muutemorfeem iseseisvub (*ism* < *kommunism*, *fašism* jne), ent teisalt võib seda pidada ka tavaliseks sõnamoodustusprotsessi tulemiks.

Leksikaliseerumine tõusis põhjalikuma tähelepanu alla seoses grammatiseerumise ühesuunalisuse hüpoteesi kriitikaga. Brintoni ja Traugotti põhjalikus ülevaateraamatus „Lexicalization and Language Change” (2005) on püütud leida grammatiseerumise ja leksikaliseerumise terviklikku arusaama. Nad käsitlevad leksikaliseerumist vormi, sisemise struktuuri ja tähenduse muutusena (Brinton, Traugott 2005: 89). Olulisena rõhutatakse, et keelemuutus toimub ainult keele kasutamisel ja kontekstis ning et kontekst on oluline nii leksikaliseerumise kui ka grammatiseerumise puhul (Brinton, Traugott 2005: 95). Nende definitsiooni järgi on leksikaliseerumine muutus, mille puhul kõnelejad kasutavad teatavas keelelises kontekstis süntaktilist konstruktsiooni või moodustatud sõna uue sisuka vormina, mille vormilisi ja semantilisi jooni ei saa täielikult tuletada ega ennustada konstruktsiooni koostisosade ega sõnamoodustusmalli põhjal. Aja jooksul võib sisestruktuur hägustuda või kaduda ning üksus muutub leksikaalsemaks (Brinton, Traugott 2005: 96).

See definitsioon sobib kokku leksikaliseerumisega laias mõistes (keelelise inventari hulka võtmisega), ent puudutab ka selle inventari sees toimuvaid muudatusi. Seega võib teha järelused.

1. Leksikaliseerumist mõistetakse ajaloolise muutusena, mille tulemuseks on uute leksikaalsete üksuste tekkimine. See ei ole lihtsalt mingite muutmata elementide keelelise inventari hulka arvamine. Nii jääb näiteks leksikaliseerumise alt välja laenamine, kui see ei too kaasa mingeid vormilisi ega semantilisi muutusi, samuti ka sõnamoodustusprotsess, mis on regulaarne ja läbipaistev.

2. Leksikaliseerumise sisendiks võib olla mis tahes keeleline üksus (liitsõna, süntaktiline konstruktsioon, sõnavorm, grammatiline üksus).

3. Tekkinud leksikaalsed üksused läbivad sageli muutuse: grammatilise–leksikaalse skaalal liiguvad nad leksikaalse otsa poole, s.t nendega võib toimuda täiendavaid muutusi [nt liitsõnast analüüsimahtuks lihtsõnaks (*veski*)]; morfeem sõna eristamatuks osaks (*maantee*, kus tavaline keeleteadaja ei taju *n*-i genitiivi lõpuna)].

4. Leksikaliseerumise väljund on leksikaalne, s.t sisukas, konkreetse tähendusega üksus, mis kuulub kõnelejate keelelise inventari hulka.

5. Leksikaliseerumise väljund võib olla kui tahes liitse struktuuriga vorm (idiomaatiline fraas, liitsõna, tuletis, lihtsõna).

6. Leksikaliseerumine on järkjärguline muutus.

7. Leksikaliseerumise juurde kuulub sageli fraasi- või morfeemipiiride kadu (erosioon, muutus süntagma > lekseem: ingl *out-of-hand* 'sedamaid, ettevalmistamatult').

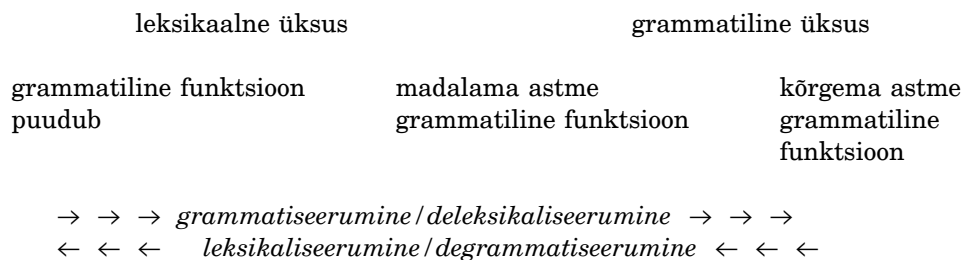
8. Leksikaliseerumise toob sageli kaasa semantilise ja pragmaatilise idiomatiseerumise (nt *must turg*, mis ei viita otseselt turule ega millelegi mustale). Uued tähendused võivad olla lähtevormi omast nii abstraktsemad kui ka konkreetsemad.

9. Leksikaliseerumine toob üldjuhul kaasa produktiivsuse kao.

3. Leksikaliseerumine ja grammatiseerumine

Protsessidel on sarnaseid jooni, nii et mõnikord on üht ja sama näidet käsitletud nii leksikaliseerumise kui ka grammatiseerumisena. Nii grammatiseerumine kui ka leksikaliseerumine on enamasti ühesuunalised, järkjärgulised protsessid, mille käigus keeleüksuse liigendatus muutub, tähendus nihkub.

Mõnikord on grammatiseerumist ja leksikaliseerumist püütud maksimaalselt eristada. Leksikaliseerumisena käsitletakse eelkõige juhtumeid, milles nähakse oletatavaid vastunäiteid grammatiseerumise ühesuunalisuse hüpoteesile: üksus muutub leksikaalsemaks, seega vähem grammatiliseks (*ism*, *aga* substantiivina). Degrammatiseerumist ja leksikaliseerumist on samastatud, aga neil kahel protsessil on leitud ka olulisi erinevusi. Näiteks Johan van der Auwera (2002) jaoks on degrammatiseerumine ja leksikaliseerumine üks ja sama, lihtsalt degrammatiseerumine kirjeldab protsessi selle lähtepunktist, leksikalisatsioon lõpp-punktist. Lisaks tema käsitluses need mõisted päriselt ei kattu, vaid erinevad ulatuselt.

Joonis 1. Grammatiseerumine ja leksikaliseerumine kui osaliselt kattuvad kategooriad (Auwera 2002: 21).

Leksikalisatsioon kattub niisiis degrammatiseerumisega laiemas tähenduses. Näiteks *aga* (mis on muutunud konjunktsioonist substantiiviks) on nii leksikaliseerumine (leksikaalse üksuse moodustamine millestki muust kui leksikaalsest üksusest) kui ka degrammatiseerumine (grammatilise üksuse muutmine millekski, mis ei ole grammatiline üksus). Kitsamas tähenduses on degrammatiseerumine grammatilise formatiivi muutmine vähem grammatiliseks üksuseks (üksuseks, millel nõrgem grammatiline funktsioon), näiteks inglise genitiivi *'s*, mis on muutunud kliitikuks. Kolmandaks esineb ka leksikaliseerumist ilma degrammatiseerumiseta (nt ingl *songwriter* 'laulu(sõnade) autor', kus degrammatiseerumist ei toimu, midagi ei muutu vähem grammatiliseks).

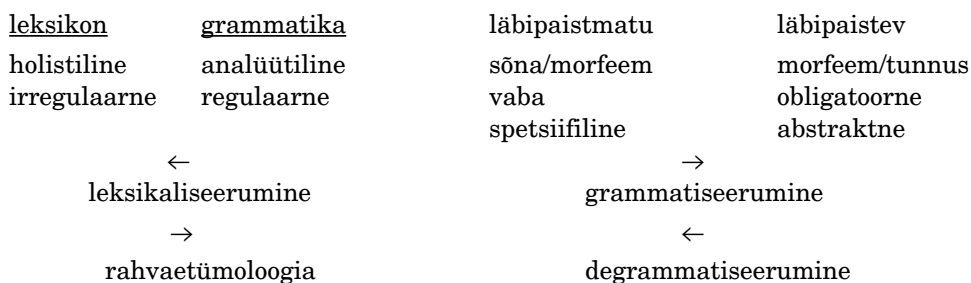
leksikaliseerumine

lai degrammatiseerumine

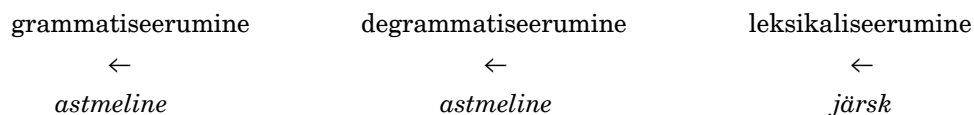
kitsas degrammatiseerumine

Joonis 2. Degrammatiseerumine ja leksikaliseerumine (Auwera 2002: 21).

Kui leksikoni vaadelda kogumina, kuhu kuuluvad õpitud ja püsimalus säilitatavad üksused – mis võivad olla nii grammatilised kui ka leksikaalsed –, siis ei saa leksikaliseerumist käsitada grammatiseerumise peegelpildina. Christian Lehmanni (2002) jaoks on leksikaliseerumine eelkõige kahe morfeemi kokkusulamine: regulaarne süntaktiline struktuur hävib, sisemine struktuur, liigendatus kaob. Tema järgi on leksikaalsed üksused käsitletavad tervikutena, nad on moodustatud ebaregulaarselt (grammatilised üksused moodustatakse reeglipäraselt ja on käsitletavad analüütiliselt). Leksikaliseerumine toob kaasa ka reeglipärasuse kao, läbipaistmatuse, idiomatiseerumise. Sel juhul ei ole leksikaliseerumise peegelpilt mitte degrammatiseerumine, vaid rahvaetümoloogia: varem terviklikuna käsitletud üksust hakatakse käsitlema analüütiliselt, see muutub läbipaistvamaks, omandades reanalüüsi kaudu morfoloogilise struktuuri, mida sel varem ei olnud (nt *omnibus* > *omnibuss* > *buss*). Grammatiseerumine omakorda on muutus, mille tulemusena tekib grammatiline üksus, millele saab läheneda analüütiliselt. Grammatiseerumise peegelpilt on degrammatiseerumine: üksus muutub vabamaks ja omandab konkreetsema tähenduse. Selle käsitluse järgi oleksid degrammatiseerumise juhtumid konversioon (*ei mingeid agasid*) ja raie (*ism*). Christian Lehmann on esitanud järgmise skeemi.

Joonis 3. Leksikaliseerumise ja grammatiseerumise vahekord (Lehmann 2002: 15 järgi).

Joonis 4. Grammatiseerumine, degrammatiseerumine ja leksikaliseerumine (Norde 2002: 48).

Veel ühe eristuse on esitanud Muriel Norde (2002), keskendudes protsessi astmelisusele. Tema järgi on degrammatiseerumine järkjärguline protsess, leksikaliseerumise puhul on tegu järsu muutusega (vt joonist 4).

Niisiis erineb leksikaliseerumise ja grammatiseerumise vahekorra kirjeldus autoriti suuresti (nii nagu on erinevad ka definitsioonid). Need, kes käsitlevad leksikoni sisukate üksuste kogumina, peavad leksikaliseerumist (grammatiline > vähem grammatiline > leksikaalne) grammatiseerumise vastandnähtuseks ja seega degrammatiseerumiseks. Need, kelle järgi kuuluvad leksikoni äraõpitavad/säilitatavad üksused – niihästi grammatilised kui ka leksikaalsed –, käsitlevad neid kui teineteist täiendavaid, ristuvaid protsesse vms. Protsesside samaaegsust näitavad hästi juhtumid, kus leksikaliseerumise ja grammatiseerumisprotsessi eristus ei ole ühemõtteliselt selge, näiteks on partiklite kujunemist käsitletud nii leksikaliseerumisena kui ka grammatiseerumisena [nt *vaat(a)*], leksikaliseerumine võib olla grammatiseerumise eelduseks: et saaks tekkida ja funktsioneerima hakata uus grammatiline sõna (abisõna, modaalpartikkel), peab ta kõigepealt tekkima uue leksikoni üksusena (selle kohta vt Habicht 2006).

Kui leksikaliseerumist defineerida laialt – leksikoni võtmisena ja institutsionaliseerimisena või uute sõnade loomisena –, siis sellisest vaatepunktist on leksikon keeleline inventar, kuhu kuuluvad nii leksikaalsed kui ka grammatilised üksused. Niisiis oleksid selles kogumis kõik muutused – nii need, mida traditsiooniliselt on peetud leksikaliseerumiseks, kui ka need, mida on peetud grammatiseerumiseks – leksikoni hulka võtmine, s.t nad oleksid leksikalisatsioonijuhtumid. Keeleinventarile toovad lisandust kõik tavalised sõnamoodustusviisid (liitsõnad, sulandid, kinnisväljendid jne), samuti grammatiseerumisjuhtumid (nt kaassõna *käes*) – grammatilisi üksusi tuleb niisamuti mälus säilitada ja ära õppida nagu leksikaalseidki. Leksikoni hulka võtmisega võib kaasneda erosioon ja morfeemipiiride kadu, ent tingimata ei pea see toimuma.

Leksikon ei ole selliselt mõistetuna sugugi mitte homogeenne: mõni selle üksus on produktiivne, mõni mitte, mõni referentsiaalne, mõni mitte. Kui kõnelda lihtsalt protsessist, mille kaudu üksus saab leksikoni osaks, jäävad ikkagi hämaraks üksuste ja tüüpide erinevused. Teisalt jääb häguseks ka see, millise protsessi abil üksus inventari hulka hakkab kuuluma. Et neid erinevusi seletada, on vaja eristada leksikaliseerumist kitsamas mõttes ning grammatiseerumist. Seetõttu eelistavad Laurel J. Brinton ja Elizabeth Closs Traugott (2005) rääkida pigem keelelisest inventarist, mis aitab vältida leksikalisatsiooni kitsama ja laiema tähenduse segiajamist. Inventari hulka võtmine võib siis olla leksikaliseerumine või grammatiseerumine, olenevalt sinna võetud üksuse funktsioonist (ja funktsiooni muutumisest).

Nii leksikaliseerumist kui ka grammatiseerumist iseloomustavad järgmised jooned (Brinton, Traugott 2005: 105–106).

1. Järkjärgulisus: tegu ei ole järsu muutusega, vaid aja jooksul toimuva protsessiga.

2. Ühesuunalisus. Erinevus seisneb selles, et leksikaliseerumine viib sisulise, aga grammatiseerumine abstraktsema, funktsionaalsema tähenduseni.

3. Fusioon: leksikaliseerumise puhul kinnistuvad kollokatsioonid (*pähe võtma, lokku lööma*), grammatiseerumisel toimub sarnane kollokatsioonide kinnistumine (*{külma, tuule, janu} käes*).

4. Fonoloogiline redutseerumine. Leksikaliseerumise puhul viib see näiteks ebaregulaarsete moodustisteni ja fonologiseerumiseni (nt *veski*). Grammatiseerumise puhul tekivad redutseerunud vormid (*oota > oot > ot*; ingl *want to > wanna* 'tahtma') ja regulaarsed mallid (paradigmad).

5. Demotivatsioon, idiomatiseerumine, semantilise liigendatuse kadu. Leksikaliseerumise puhul toob liigendatuse kadu kaasa semantilise spetsiifilisuse kasvu, sisulise tähenduse, individuaalsuse, grammatiseerumise puhul viib see üldisemate ja abstraktsemate grammatiliste tähendusteni.

6. Metaforiseerumine ja metonüümistumine.

Teisalt võib välja tuua jooni, milles grammatiseerumine ja leksikaliseerumine erinevad (Brinton, Traugott 2005: 107–109).

1. Dekategoriseerumine on grammatiseerumise tunnusjooni, leksikaliseerumisele see üldiselt omane ei ole (ehkki toimub näiteks konversiooni puhul). Grammatiseerumise puhul toimub kategooriaalse staatuse reanalüüs, millega võib kaasneda ka fonoloogiline ja morfoloogiline reduktsioon.

2. Grammatiseerumist iseloomustab semantiline pleekumine, leksikaliseerumist iseloomustava joonena nähakse seevastu enamasti konkreetse tähenduse lisandumist.

3. Subjektiveerumine on iseloomulik grammatiseerumisele, sest toimub nihe abstraktsuse suunas, tekivad vormid, mille peamisi funktsioone on esitada kõneleja perspektiivi [ingl *be going to* 'olla minemas' (lähitulevikku väljendava adverbina)], milles pärast abiverbiks muutumist põhineb tuleviku tähendus täielikult kõneleja, mitte subjekti perspektiivil). Leksikaliseerumisele ei ole see tüüpiline, sest leksikaliseerumine toob kaasa konkreetse tähenduse.

4. Produktiivsus. Grammatiseerunud üksused muutuvad üldiselt produktiivsemaks, seevastu leksikaliseerumine, mis häägustab piire ja muudab leksikaalse üksuse struktuuri läbipaistmatuks, kahandab malli produktiivsust.

5. Sagedus. Grammatiseerunud elemente kasutatakse suurema hulga leksikaalsete üksustega, rohkemates kontekstides, seega kasvab üksuse esinemissagedus. Leksikaliseerumise puhul seda tingimata ei toimu (ehkki see ei ole välistatud).

6. Tüpoloogiline üldisus. Erinevalt grammatiseerumisest on leksikaliseerumine keele- või piirkonnaspetsiifilisem, see ei ole nii süstemaatiline protsess kui grammatiseerumine.

Kokkuvõtvalt on tunnusjooned esitatud tabelis 1 (Brinton, Traugott 2005: 110).

Grammatiseerumisalases kirjanduses on kaldutud kõike, mis ei sobi päriselt kokku grammatiseerumise ühesuunalisuse mudeliga, pidama leksikaliseerumiseks (või degrammatiseerumiseks), kuigi esitatud juhtumid võiksid olla ka sõnamoodustuse või grammatiseerumise näited. Sageli näitena esita-

Tabel 1.

**Leksikalisatsiooni ja grammatisatsiooni
sarnased ja erinevad jooned**

	leksikalisatsioon	grammatisatsioon
järkjärgulisus	+	+
ühesuunalisus	+	+
fusioon	+	+
foneetiline lihtsustamine	+	+
demotivatsioon	+	+
metaforiseerumine	+	+
dekategoriseerumine	–	+
semantiline pleekumine	–	+
produktiivsus	–	+
sagedus	–	+
tüpoloogiline üldisus	–	+

tud adverbi verbiks muutumine (ingl *to up* 'hinda tõstma') oleks pigem sõnamoodustus (konversioon, nulltuletus), mitte aga leksikaliseerumine, sest see ei ole järkjärguline, vaid järsk muutus ja tähendus on ennustatav. Samuti võib seotud morfeemide iseseisvumist (*ism* substantiivina) käsitleda sõnamoodustusena (raidena), mitte aga leksikalisatsioonina. Sõnamoodustus võib olla väga teadlik ja eesmärgipärane tegevus, leksikaliseerumine seda ei ole (Brinton, Traugott 2005: 98). Ilmselt võib tuletusliite iseseisvumine olla ka leksikaliseerumise tulemus, näiteks läänemeresoome tuletusliide **-sikkoi* (vadja *leppäzikko*, isuri *leppäzikkoi* 'lepik', aunuse *marjažikko* 'marjamaa') on karjala Suistamo murrakus saanud iseseisvaks sõnaks: *žikko* 'marjamaa' (Ariste 1958: 687).

4. Leksikaliseerumise parameetrid

Üks keskseid märksõnu sellises leksikaliseerumise ja grammatiseerumise käsitluses on *produktiivsus*. Igas keeles on kontiinum, mis ulatub ülimalt produktiivsetest kombineerimisvõtetest poolproduktiivsete ja eripäraste kombinatsioonideni. Kontiinumi ühes otsas on sõltumatud leksikaalsed üksused (*koer*, *paber*) või siis üksused, mis on moodustatud morfeemidest, mida kasutatakse harva või piirangutega (*-k*: *minek*, *tulek*) – eba produktiivsed vormid. Kontiinumi teises otsas on produktiivsed vormid, üksused, mis kombineeruvad vaikimisi, tüüpiliselt on need morfosüntaktilised konstruktsioonid (nt käändelõpud). Nende kahe äärmuse vahel on üksused, mis kombineeruvad regulaarsemalt või ebaregulaarsemalt, muutes leksikaalse üksuse kategooriat (liited *-lt*, *-ja*: *kaunilt*, *laulja*), ja üksused, mis kombineeruvad suhteliselt väheste piirangutega, muutes leksikaalse üksuse tähendust (*eba*:- ebatavaline). Kontiinum eba produktiivne–produktiivne on seotud selliste kontiinumitega nagu leksikaalne–grammatiline üksus, avatud–suletud klass,

maksimaalselt vabad – maksimaalselt obligatoorsed üksused, sisukad/täenduslikud–funktsionaalsed (Brinton, Traugott 2005: 92).

Üks grammatikakäsitluste probleeme on sõnatuletuse paiknemine grammatika ja leksikoni suhtes. Brintoni ja Traugotti käsitluses on oluline produktiivsus ja püsivus säilitamine – produktiivne sõnamoodustus toimib väljaspool leksikoni. Produktiivse sünkroonilise fenomenina käsitletakse sõnamoodustust millenagi, mis eelneb leksikaliseerumisele ja on sellest sõltumatu: leksikaliseerumise tulemuseks võivad olla (aga tingimata ei pea olema) poolproduktiivsed vormid (nt väheproduktiivsed tuletusmorfeemid), grammatiseerumise tulemuseks võivad olla (aga ei pea olema) afiksids (nt käändelõpud) (Brinton, Traugott 2005: 91).

Brinton ja Traugott (2005: 93) toovad välja grammatilisuse kolm astet, läh-
tudes teiste elementidega seotusest:

G1 = perifrastilised vormid (*olgugi et*);

G2 = poolseotud vormid, nt funktsioonisõnad (abisõnad) ja kliitikud (küsi-
-s: *ons*);

G3 = afiksid, nt tuletusmorfeemid, mis muudavad tüve grammatilist klassi (produktiivne *-mine*), eriti muutemorfoloogia.

Tabel 2.

Grammatilisus ja leksikaalsus kontiinumina

tasand	kontiinum		
leksikon	leksikaalne		grammatiline
kategooria	avatud		suletud
süntaks	vaba		obligatoorne
semantika	sisukas		funktsionaalne
morfoloogia	ebaproduktiivne	poolproduktiivne	produktiivne

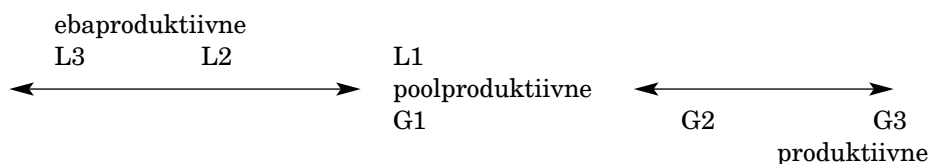
Leksikaalsed elemendid ulatuvad grammatilisuse ja leksikaalsuse kontiinumini keskmest (vt tabelit 2) vasaku servani. Et leksikaalsed üksused on suhteliselt vabad, määratleb leksikaalsuse astmestiku nende sisemise struktuuri hügustumine. Leksikaalsed üksused ulatuvad täiesti läbipaistvatest vähem läbipaistvateni ja täiesti läbipaistmatuteni. Leksikaalsuse astmestik on seega järgmine:

L1 = osaliselt kinnistunud fraasid (*nõus olema*);

L2 = kompleksed poolläbipaistvad vormid (*ebatavaline*);

L3 = lihtsõnad ja maksimaalselt analüüsitamatud vormid (*tänavu*).

Skemaatiliselt kujutatakse seda nii:

Joonis 5. Leksikaalsuse–grammatilisuse skaala (Brinton, Traugott 2005: 94).

Keeleüksusi leksikaalsuse–grammatilisuse skaalale paigutades võib aga koostada ka täpsemaid mudeleid, näiteks iseloomustab Helka Riionheimo 2007. aastal ilmunud väitekirjas Eesti ingerisoomlaste imperfektimoodustust kuue parameetri abil. Töös kõneldakse morfoloogilistest protsessidest ja morfoloogilistest üksustest, ent esitatud skaalad sobivad kirjeldama ka leksikaalsuse–grammatilisuse seost. Morfoloogilise protsessi all on mõeldud protsessi, mille puhul sõnavorm koosneb tüvest ja afiksitest (on seega grammatilisem), üksus seevastu on sõna või sõnavorm, mis on olemas valmis kujul kõneleja sisemises (mentaalses) leksikonis (on leksikaalsem) (Riionheimo 2007: 67–69). Kolmanda võimalusena nimetatakse analoogiat, mille puhul muutevormi moodustamisel kasutatakse eeskujuna mentaalses leksikonis olevaid muutevorme (Riionheimo 2007: 70). Analoogiat laiemast vaatenurgast võib pidada keele reeglipärasuse esindajaks: tegu on mallide loova kohandamisega, keele süsteemsus ei ole alati reeglitega ennustatav ega lünkadeta. Konkreetset väljendit toimivad mallidena, keelekasutaja loob neist abstraheeritud üldistuse ja kohandab neid uutes situatsioonides (nt eesti kõnekeeles, eriti lastekeeles esinev *ülevale pro üles*, mis vastab paremini adverbide süsteemile, kus on süsteemselt tarvitusel sise- või väliskohakäänded). Seega ilmneb keele reeglipärasus konkreetsete väljendite vormi ja tähenduse sarnasuses (vt nt Onikki-Rantajääskö 2001: 35–37).

Vormide iseloomustamiseks kasutatud tunnusjooned on järgmised (Riionheimo 2007: 76–80).

1. **Läbipaistvus** (transparentsus) viitab vormi morfoloogilisele läbipaistvusele või läbipaistmatusele (kui vorm on muutunud läbipaistmatuks, võib see viia leksikaliseerumiseni).

2. **Aglutinatiivsus** ja **flektiivsus** on omadused, mis on ühtpidi seotud morfoloogilise transparentsusega, ent mida on võimalik vaadelda ka laiemast perspektiivist: aglutinatiivsetele keeltele on peale morfoloogilise läbipaistvuse omane ka suhteliselt suur invariantus. Flektiivsetes keeltes võib grammatiline tähendus ilmnedu kogu sõnavormis, mitte ainult ühes morfeemis.

3. **Reeglipärasuse** skaalal on reeglipärane selline vormimoodustus, milles esineb vähe (või ei esine üldse) tüve või sufiksiste allomorfiat, morfoloogilise ebareeglipärasuse puhul on allomorfe palju (vt ka Bybee 2007: 189).

4. **Produktiivsuse** skaalal on eristatud kas üksikuid astmeid – sage li kolm: produktiivne, mitteproduktiivne ja poolproduktiivne (nii ka eespool viidatud Brintoni ja Traugotti skaalal) – või on astmeid rohkem või on skaala varieeruvus suurem (vt nt Bauer 2001: 11–32).

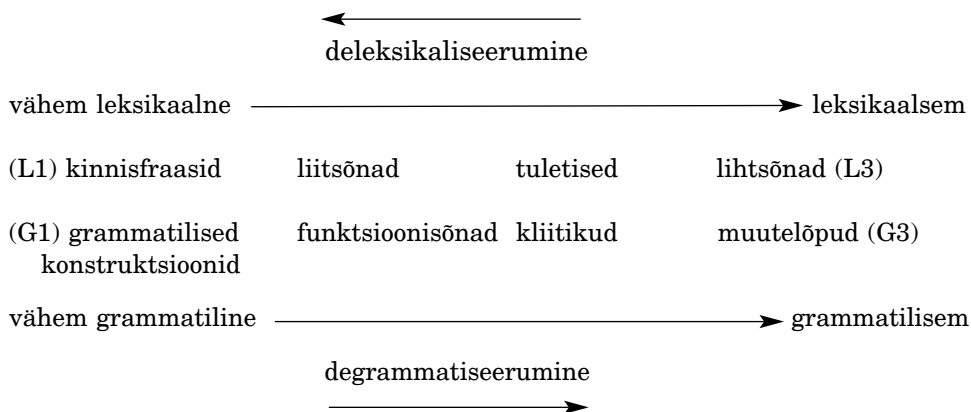
5. **Produktiivsust** seostatakse muutevormide **esinemis**sagedusega. Väike esinemissagedus viitab sellele, et vorm moodustatakse mingitest osadest, suure esinemissageduse puhul on tõenäoline, et see võetakse mentaalsest leksikonist valmis kujul (ta on käsitletav leksikaalse üksusena).

6. **Leksikaalne** sagedus viitab muutetüübi hõlmavusele, sellele, kui palju sõnu teatava malli järgi muutub. Väike leksikaalne sagedus on omane üksuslikkusele (on leksikaalsem), suur leksikaalne sagedus protsessuaalsusele (on grammatilisem).

Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise vastandeid käsitledes on võimalik lähtuda samadest leksikaalsuse ja grammatilisuse astmestikest. Deleksi-

kaliseerumine¹ on Brintoni ja Traugotti käsitluses (2005) protsess, mille käigus suureneb komplekssus ja kaob liitumine (suund $L3 > L2 > L1$) (nt rahvaetümoloogia).

Degrammatiseerumine on protsess, mis viib vormi autonoomia suurenemiseni ja kahandab sageli produktiivsust ($G3 > G2 > G1$) (nt muutelõpust kliitikuks muutumine).

Joonis 6. Degrammatiseerumine ja deleksikaliseerumine (Brinton, Traugott 2005: 102–104).

Leksikaliseerumise ja grammatiseerumise uurimisel näib niisiis olevat üsnagi tulemuslik nähtuste kontiinumina käsitlemine. Nii leksikaliseerumiskui ka grammatiseerumisprotsessi puhul on tegu üksuse keelise inventari hulka võtmisega ja selle modifitseerimisega. Uus tekkiv üksus ei pea tingimata olema monomorfeemne, ta võib ka edaspidi muutuda. Üksus võib olla leksikaalne (referentsiaalne) või grammatiline (funktsionaalne) mis tahes leksikaalsuse või grammatilisuse tasandil. Kasutuses võib selle staatus muutuda leksikaalsemaks/sisukamaks/väheproduktiivsemaks või vastupidi: grammatilisemaks/funktsionaalsemaks/produktiivsemaks. Muutus ei pruugi läbi da tervet astmestikku, mitte kõik üksused ei jõua astmele $G3$ ega $L3$ (Brinton, Traugott 2005: 101–102).

Leksikaliseerumise ja grammatiseerumise eritlemisel on vaadeldud ka keelendite morfosüntaktilist käitumist, näiteks laiendite olemasolu või puudumist [nt Riitta-Liisa Valijärvi (2007) soome infiniittarindite uurimisel)], mis on üks olulisi parameetreid näiteks ka eesti substantiivide määr- või kaassõnastumise uurimisel.

Leksikaliseerumist uurides saab niisiis üldisematele skaaladele lisada konkreetseid parameetreid, mille abil leksikaliseerumise astmeid kirjeldada. Substantiivi–adverbi skaalal on näiteks oluline, kas vorm erineb muust paradigmast (nt tüvi erinev), kas on võimalik moodustada nominatiivi, kas on võimalik kasutada nii ainsust kui ka mitmust, kas on võimalik lisada ühilduvat täiendit.

Näiteks on ajaväljendeist kõige leksikaliseerunud (nii murretes kui ka kirjakeeles) *ööse ~ öösi ~ öösel*: tüvi on teistsugune võrreldes *öö* käändevor-

¹ Brinton ja Traugott (2005) kasutavad termineid *antigrammatiseerumine* ja *antileksikaliseerumine*.

midega, nominatiivi ei ole võimalik moodustada, mitmusevorme ei moodustata (mõnevõrra teistsugune võib olukord olla kõnekeeles, vt Velsker 2006).

Keskmiselt leksikaliseerunud on eesti murretes partitiivikujuline *päeva*: tüvi ei erine teistest käändevormidest, ent ühilduvat täiendit sellele ei lisata, atribuudi lisamise korral on kasutusel genitiivivorm (vrd Hää *viid`õhta`sisse lähed teese päva`vaattama –`pääva`leitsi säält kivi+unikku all kivi-de vahelt säält mõne*).

Nõrgemat leksikaliseerumistendentsi võib murretes täheldada vormidel *ommiku, omiku, omingu, hummogu* jne, genitiivikujuliste ajamääruste ülekaal võrreldes teiste vormidega lubab tõlgendada neid adverbidenä, täiend lisatakse harva, ent käändeparadigmast ei ole need vormiliselt lahknenu.

Kirjakeeles seevastu on ajamäärustena kasutatavad vormid *päeval, öösel, õhtul* tõlgendatavad käändevormidenä.

Kirjakeelest võib tuua näiteks seisundimäärsõnu: *aukus* hääbib muust paradigmast ning kannab tugevaastmelisena teistsugust tähendust kui nõrgaastmeline *augus*, seda võib niisiis pidada tugevalt leksikaliseerunuks, läheduses nii vormist kui ka tähendusest.

Korpuspõhisel uurimisel on ühe olulise parameetrina võimalik uurida vormide esinemissagedust, mis viitab võimalikule leksikaliseerumis- või grammatiseerumistendentsile, ent ei anna ühemõtteliselt teada, kummaga on tegu: grammatiseerumisprotsessis suureneb vormi kasutussagedus tähenduse abstraktseks muutumise ja uutesse kontekstidesse laienemise tõttu, ent samal ajal võib vormi sagedus põhjustada vormi eraldumist paradigmast ning autonoomseks muutumist (Bybee 2007: 13; eesti murrete kohta vt Lindström jt 2009).

Näidetena esitatud adverbid aga viitavad taas leksikaalsuse ja grammatilisuse vahekorra probleemile. Olen käsitlenud täistähenduslikke adverbide leksikaalsete üksustena, lauselaienditena toimivaid modaalarverbe on enamasti määratletud grammatiliste sõnadena ja seega vormide iseseisvumisprotsessi tõlgendatud pigem grammatiseerumisenä. Niisiis sõltub vaatenurgast, kas näiteks verbivormist tekkinud adverb *kahlemata* on grammatiseerumis- või leksikaliseerumisprotsessi tulemus või on tegu ühtaegu mõlema protsessiga.

5. Uurimisküsimusi

Leksikaliseerumise edasisel uurimisel on mitmesuguseid probleeme, näiteks, kas on muutusi, mis leksikaliseerumisel ja grammatiseerumisel ei ole võimalikud või on ebatõenäolised. Ei ole päris selge, millised piirangud esinevad leksikaliseerumise ja grammatiseerumise puhul ühest kategooriast teise siirdumisel. Kuidas suhestuvad erinevad diskursusetüübid ning leksikalisatsioon ja grammatikalisatsioon, kuidas suhestuvad teatavad leksikaliseerumise ja grammatiseerumise mallid ning keelekontaktid. Ilmselt vajaks uurimist ka leksikaliseerumise võimalik süsteemsus, huvitav võiks olla küsimus, kas leksikaliseeruma kalduvad mõnda tähendusvälja kuuluvad sõnad. Näiteks on leksikaliseerumise illustreerimiseks esitatud sageli ajaväljendeid, millele võib paralleele tuua ka eesti keelest (*täna, tänavu*).

Kui kirjakeeles võib leksikaliseerumis- ja grammatikaliseerumisprotsessi mõjutada standardiseerimine, siis murretes võivad need protsessid toimuda erinevalt ning samasugune üksus paikneda grammatilisuse–leksikaalsuse skaalal teisiti. Sõnaklasside määratlemise probleem, mis on korduvalt esile kerkinud eesti keele uurimisel, on aktuaalne ka murdeuurimisel, kus keele varieerumine, leksikaliseerumine ja grammatikaliseerumine muudavad sõnaliigilise kuuluvuse määramise problemaatiliseks (vt Lindström jt 2006). Tüüpilised probleemid on substantiivi ja kaassõna ning substantiivi ja adverbisuhe. Substantiivid, mida kasutatakse ajamäärusena (*päev*: `päävä kuivast sääl ära=ja), kalduvad sageli adverbistuma (tüve ja lõpu vahel on grammatiline seos ähmastunud ja vorm paradigmast eemaldunud), samal ajal on rohkemal või vähemal määral alles ka substantiivi omadusi. Murretes esinevad ajaväljendid adverbistunud kujul (*kevade, päeva, ööse ja öösi*). Leksikaliseerumisprotsesside uurimine aitaks mõista derivatsiooni ja deklinatsiooni vahet ja vaadelda edaspidi võrdlevalt eri allkeelte üht tüüpi nähtusi.

6. Kokkuvõtteks

Leksikaliseerumise ja grammatiseerumise uurimine on tihedalt seotud ning leksikaliseerumist defineerides on peetud oluliseks neid kaht protsessi omavahel kõrvutada. Neid aga ei peeta vastandlikeks, vaid pigem teineteist täiendavateks ja kõrvuti toimuvateks protsessideks, millel on ühiseid jooni. Erinevatest käsitlustest ja definitsioonidest võib olulisena välja tuua järgmist. Leksikaliseerumine on järkjärguline, aja jooksul toimuv protsess, mille puhul on oluline kasutuskontekst. Leksikaliseerumise tulemusena tekib uus leksikoniüksus, mis ei ole enam läbipaistev, morfoloogiliselt liigendatav, tähendus muutub tavaliselt konkreetsemaks. Oluline on leksikaalsuse ja grammatilisuse kontiinumina käsitlemine, keele muutudes tekib üksusi, mis paiknevad skaala keskel ja mida võib iseloomustada leksikaalsemana/grammatilisemana. Keelemuutuste uurimisel aga ongi piirinähtused kõige huvitavamad.

Kirjandus

- Alv re, Paul 1976. Vana kirjakeele küsisõnu. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 343–350.
- Alv re, Paul 1978. Erandlik adverbitüüp. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 146–154.
- Ariste, Paul 1958. Metanalüüsi osa keele arengus. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 681–688.
- Ariste, Paul 1969. Kas *ism* võib olla sõna? – Emakeele Seltsi aastaraamat 14–15 (1968–1969). Tallinn, lk 79–86.
- Au wera, Johan van der 2002. More Thoughts on Degrammaticalization. – I. Wischer, G. Diewald (eds.), *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins, lk 19–29.
- Bau er, Laurie 1992. Lexicalization and Level Ordering. – *Linguistics*, nr 30, lk 561–568.
- Bau er, Laurie 2001. *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Blank, Andreas 2001. Pathways of Lexicalization. – M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible (eds.), *Language Typology and Language Universals. An International Handbook*. Vol. 2. Berlin–New York: W. De Gruyter, lk 1596–1608.
- Brinton, Laurel J., Traugott, Elizabeth Closs 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan 2007. *Frequency of Use and the Organization of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Habicht, Külli 2001. Lexicalization and Grammaticalization – Opposite Phenomena? About Some Lexicalized Verb Forms of Old Written Estonian. – *Estonian: Typological Studies*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 26–76.
- Habicht, Külli 2006. Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise suhtest eesti vana kirjakeele modaalpartiklite näitel. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics*. Tallinn, May 6–7, 2004. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 159–178.
- Lehmann, Christian 2002. New Reflections on Grammaticalization and Lexicalization. – I. Wischer, G. Diewald (eds.), *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 1–18.
- Lindström, Liina, Bakhoff, Liisi, Kalvik, Mari-Liis, Klaus, Anneliis, Läänemets, Rutt, Mets, Mari, Niit, Ellen, Pajusalu, Karl, Teras, Pire, Uiboaed, Kristel, Veismann, Ann, Velsker, Eva 2006. Sõnaliigituse küsimusi eesti murrete korpuse põhjal. – *Keele ehe*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 30.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 154–167.
- Lindström Liina, Velsker, Eva, Niit, Ellen, Pajusalu, Karl 2009. *Mees 'man', aeg 'time' and Other Frequent Words in the Corpus of Estonian Dialects*. – *Kodukeel ja keele kodu. Pühendusteos Helmi Neetarile 75. sünnipäevaks 29. jaanuaril 2009*. Toim Marja Kallasma, Vilja Oja. (Eesti Keele Instituudi toimetised 13.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 91–129.
- Metslang, Helle 2002. Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 164–178.
- Metslang, Helle 2006. Grammatisatsiooniteooriast tänase pilguga. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis II*. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 176–195.
- Norde, Muriel 2002. The Final Stages of Grammaticalization. Affixhood and Beyond. – I. Wischer, G. Diewald (eds.), *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 45–65.
- Ojuktangas, Krista 2001. Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001. Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanimaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Riionheimo, Helka 2007. Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerisuomalaisten imperfektin muodostuksessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Valijärvi, Riitta-Liisa 2007. *A Corpus-Based Study on the Degrees of Lexicalization and Grammaticalization of Finnish Converbs*. Uppsala: Uppsala Universitet.

- V e l s k e r, Eva 2006. Ööd tähistavad ajaväljendid eesti murretes, ühis- ja kirja- keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 184–207.
- W i s c h e r, Ilse 2000. Grammaticalization versus Lexicalization: 'Methinks' There Is Some Confusion. – O. Fischer, A. Rosenbach, D. Stein (eds.), *Pathways of Change. Grammaticalization in English*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 355–370.

Lexicalization in Language Change

Keywords: lexicalization, grammaticalization, language change

The article provides a survey of lexicalization including different approaches and definitions. Estonian examples are used to illustrate the relations between lexicalization and grammaticalization. Research interest in lexicalization has been enlivened by studies of grammaticalization, boosted in particular by criticism of the unidirectionality hypothesis. As the processes of lexicalization and grammaticalization have a number of similar features it has turned out expedient to treat lexuality and grammaticality as a continuum, especially for the description of borderline cases. In linguistic analysis lexicalization can be regarded as a stepwise process depending on the transparency, productivity, frequency, regularity and word class of the word form in question. A student of lexicalization in Estonian can find interesting material not only in the standard language but also in other sublanguages such as dialects or colloquial language, where processes may proceed differently.

Eva Velsker (b. 1969), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, lecturer, eva.velsker@ut.ee